PEŞTERA CIOAREI DE LA BOROŞTENI – SANCTUAR AL SIMBOLISMULUI OMULUI DE NEANDERTHAL

Marin Cârciumaru*, Ovidiu Cîrstina**

Abstract: ***Cioarei Cave from Boroșteni – A Sanctuary of the Neanderthal's Symbolism.*** The Cioarei- Boroșteni Cave (Peștișani commune, Gorj County) is the only Mousterian site in Romania where evidence of the Neanderthal's symbolism has been attested. Such pieces of evidence include the presence of ochre, of stone vessels for the preparation of ochre, a geode with traces of paint on its surface as well as bear skulls deposited in such a way that they may be interpreted as proof of the cave bear skull cult practised by Neanderthals.

Keywords: symbolism, sanctuary, Middle Paleolithic, Neanderthal, cave Cioarei

Introducere

Cercetarea paleoliticului din Gorj începe în anul 1929, când C. S. Nicolăescu-Plopșor atestă locuirea din această perioadă în peștera Muierilor de la Baia de Fier. Atunci a descoperit galeria subterană a peșterii, care v-a deveni ulterior cunoscută sub numele de "Galeria musteriană". Cercetările sale au început cu trei sondaje: unul în fața peșterii și două în interior care vor preciza existența în peșteră a vesigilor aparținând musterianului și paleoliticului superior (Al. Gheorghiu et al., 1954).

În timpul celui de al doilea război mondial cercetările au stagnat, iar în perioada instaurării regimului comunist cercetarea paleoliticului din Gorj, în special și din România, în general și-a făcut cu greu loc destul de târziu. Astfel că, abia în 1951, grație pasiunii pentru cercetarea preistoriei Olteniei și insistenței cu care era înzestrat, C. S, Nicolăescu-Plopșor, cu ajutorul Institutului de Antropologie din București, reușește să organizeze primul "șantier școală" la Baia de Fier, precum și în alte peșteri din masivul calcaros de pe dreapta pârâului Galben. Colectivul era format din 13 cercetători din domeniile arheologie și antropologie, sub îndrumarea lui C. S. Nicolăescu-Plopșor. Cu această ocazie, printre altele, s-au efectuat sondaje și în "Galeria musteriană" și au fost colectate mostre de cărbune, s-au recuperat

* Profesor Emeritus; Emeritus Member of International Academy of Prehistory and Protohistory (AIPP); "Princely Court" National Museum Târgoviște - Museum of Human Evolution and Technology in Paleolithic; Valahia University Targoviste, Romania; e-mail: mcarciumaru@yahoo.com

** PhD., Expert archaeologist, "Princely Court" National Museum Târgoviște; e-mail: ovidiu_cirstina@yahoo.com

resturile osteologice de faună de mamifere și s-au făcut observații geologice asupra depozitului. Rezultatele deosebite obținute ulterior (campaniile 1951-1953 și 1955) au însemnat începutul organizării și aplicării unor metode adecvate de cercetare a paleoliticului de la noi. În acest fel, se puneau bazele viitoarei școli a cercetării paleoliticului din România, care se va dezvolta apoi, sub îndrumarea lui C. S. Nicolăescu-Plopșor, în noul Sector Paleolitic din Institutul de arheologie din București (C. Daicoviciu et al., 1953; C.S. Nicolăescu-Plopșor, 1956; 1957).

Cu ocazia cercetării văilor și peșterilor din masivele calcaroase dintre Cerna și Olt, s-a efectuat și un sondaj în peștera Cioarei de la Boroșteni cu o suprafață de 4,5 m p și o adâncime de circa 4 m, care a penetrat depozitele Holocene și cele din Pleistocenul superior. Acum s-a identificat prezența în această peșteră a mai multor etape atribuite paleoliticului mijlociu, un nivel din Paleoliticul superior și mai multe locuiri postpaleolitice (C. S. Nicolăescu-Plopșor, C. N. Mateescu, 1955).

Abia în vara anului 1973 peștera este revizitată și se va curăți un profil din unicul sondaj efectuat aici, în vederea colectării probelor necesare analizei polinice a depozitului (M. Cârciumaru, 1977). Rezultatele deosebite ale studiului palinologic au determinat reluarea, în anul 1979, a săpăturilor din peștera Cioarei, care se vor desfășura, cu excepția unui singur an, fără întrerupere până în 1990, sub îndrumarea lui Marin Cârciumaru. Cercetările vor fi reluate în 1994, când peștera va deveni, până în 1996, șantier școală de cercetare pentru studenții Facultății de Istorie-arheologie a Universității Valahia Târgoviște (M. Cârciumaru, 1980; 1999).

Așezarea geografică și caracteristicile peșterii

Peștera Cioarei este situată pe rama sudică a Munților Vâlcan, la 350 m altitudine absolută, în apropierea satului Boroșteni, comuna Peștișani, jud. Gorj. A fost săpată într-un pinten de calcar, care face parte din ultimele culmi montane la contactul cu depresiunea subcarpatică intenă. Intrarea peșterii se deschide pe stânga văii Bistricioarei, afluent al Bistriței, la circa 30 m față de firul apei (fig. 1). Accesul la peșteră este accesibil, iar lungimea ei este doar de 27 m, lățimea medie de 7 m și suprafața totală de 85 m p. Plafonul este la înălțimi diferite, variind între 1 și 3 m înălțime (număr de catalog 2116/1) (fig. 2/1-2). Este o peșteră fosilă, uscată, foarte ușor descedentă. De la gura peșterii se deschide o largă panoramă a depresiunii subcarpatice, ceea ce i-a permis omului paleolitic o facilă observare a animalelor aflate în migrațiile sezoniere (M. Cârciumaru, 2000).

Săpăturile arheologice au epuizat aproape întregul depozit al peșterii, de-a lungul anilor fiind efectuate peste 20 de secțiuni de diverse dimensiuni (fig. 2/3; fig. 3).

Metode și materiale

Peștera Cioarei a fost săpată prin decaparea depozitului din 10 în 10 cm și recuperarea întregului material prin tamisare cu o sită de 0,5 cm. Este situl paleolitic de peșteră care a beneficiat de cele mai numeroase cercetări

interdisciplinare, prin studiul faunei de mamifere mari, micromamifere, avifauna, precum și fauna malacologică, analize polinice ale întregului depozit, studiul macroresturilor vegetale, analize granulometrice și chimice, studiul petrografic al industriei litice, numeroase datări C-14 etc. (M. Cârciumaru, 2000).

Studiul artefactelor analizate în acest studiu s-a realizat utilizând un aparat de fotografiat Exacta Varex, Sony DSC-F 717, Nikon D 3100, Nikon D 600 full frame, microscop digital cu fibră optică Keince VHX 600, computer tomograf ”General Electric HiSpeed Dual”, microscoape optice și lupe microscopice diverse etc. Culorile au fost precizate utilizându-se catalogul Munsell Soil Color.

Rezultate

Cultul craniului ursului de peșteră

Săpăturile desfășurate în peștera Cioarei au permis recuperarea a numeroase resturi osteologice atribuite ursului de peșteră. În același timp, aplicând metode riguroase de săpătură s-au putut înregistra situații particulare asupra poziției și modului de repartiție a unor cranii de urs de peșteră care ne-au determinat să repunem în discuție mult discutatul și controversatul ”cult al craniului ursului de peșteră”. Astfel, în timpul săpăturilor arheologice din secțiunea IV, din anul 1980, spre partea mijlocie a peșterii, într-o etapă de locuire intensă a peșterii de omul de Neanderthal, la contactul dintre stratul G și H, la 315 cm adâncime, în apropierea unei mari lespezi de calcar, destul de plată, dar suficient de groasă și sub un strat subțire cu depuneri diseminate de cărbune și urme de calcinare a sedimentului zăceau două cranii de urs de peșteră. Unul din cele două cranii era în bună parte acoperit de lespedea respectivă, iar celălalt de stratul de arsură cu cărbuni. Craniile par că au fost îngropate în stratul G, deci nu aparțin cronologic vârstei acestuia. Înseamnă că ele ar putea să fie contemporane stratului H, pentru care sedimentarea a început în jurul datei de 47.900 + 1.800/ - 1500 B.P. (15.054). Desigur, poziția lor spate în spate, aproape lipite, pe o axă aproximativ est-vest, le conferă un statut aparte și ne determină să credem că nu este întâmplătoare aranjarea lor în acest mod (fig. 4). Această ipoteză pare a fi susținută și de faptul că în sectorul unde erau cele două cranii, depozitul era lipsit de alte oase importante ca mărime (M. Cârciumaru, 2000; M. Cârciumaru et al., 2007; 2015).

În peștera Cioarei au fost identificate și alte cranii aflate în ipostaze curioase, uneori izolate, eventual asociate cu unele oase lungi, a căror poziție este mai greu de explicat, dar care lasă impresia aranjării lor intenționate.

Ocrul

Despre compoziția și caracteristicile ocrului s-a scris cu numeroase prilejuri, încât considerăm că nu mai este cazul să insistăm (M. Cârciumaru, 2000; M, Cârciumaru, M. Țuțuianu-Cârciumaru, 2009; M. Cârciumaru, E.-C. Nițu, M. Țuțuianu-Cârciumaru, 2010; M. Cârciumaru et al. 2015; M. Cârciumaru, E.-C. Nițu, 2018). Acum vom menționa doar că descoperirea sa în nivelurile musteriene din peșterile din Franța este destul de veche și începe cu cercetările lui L. Capitan și D. Peyrony din 1912 de la La Ferrassie și ale lui H. Martin din 1923 în peștera La Quina.

Săpăturile arheologice din peștera Cioarei, desfășurate cu multă atenție, au dus la descoperirea unui număr însemnat de eșantioane de ocru, din care au fost reținute 55 de mostre. Cele mai reprezentative au o greutate de 375,34 grame și se încadrează coloristic în mai multe categorii, după cum urmează: roșu, galben, roșcat-galben, roșcat-gălbui, foarte pal brun. În ansamblu, predomină culoarea roșcat-gălbui (fig. 5). Cea mai mare parte din ele, adică 51,71 %, au fost recuperate din stratul E, ceea ce reprezintă 182,5 grame și 48,62 % din greutatea totală a ocrului din peștera Cioarei. Din stratul F au fost recuperate 10,34 % din mostre, adică 61,14 grame și 16,28 % din greutatea totală.

Peștera Cioarei, cu toate atestările timpurii din Franța ale existenței ocrului în așezările atribuite Musterianului, este singura așezare din Paleoliticul mijlociu din România din care, în urma săpăturilor arheologice, s-au recuperat eșantioane de ocru în mod sistematic și s-au efectuat statistici riguroase pentru fiecare strat (M. Cârciumaru, 2000).

Recipiente pentru prepararea ocrului

Dacă prezența ocrului în Musterian este atestată de multă vreme, asupra utilizării lui de către omul de Neanderthal au existat destule discuții, chiar dacă au fost autori care au acceptat ideea vopsirii cu ocru a omului de Neanderthal (F. Bordes, 1952). A. Leroi-Gourhan (1964 a) afirma că ocrul, alături de alte fosile și roci curioase descoperite în peșterile locuite de omul de Neanderthal, sunt mărturii certe ale introducerii lor intenționate în peșteri. În consecință, îi atribuie omului de Neanderthal calitatea de creator de simboluri și forme simbolice. P. Chase și H. Dible (1987) menționează că prezența ocrului în așezările omului de Neanderthal nu înseamnă neapărat rolul simbolic al acestuia, putând să aibă o serie de funcții utilitare. C. Courand (1983) aduce contribuții importante prin identificarea unor serii de stigmate rămase pe mai multe mostre de ocru în urma utilizării lor prin frecare, lustruire etc. Aceasta presupunea folosirea ocrului într-o serie de scopuri practice, activități ”domestice”, ca de exemplu prepararea pieilor, răspândirea acestuia în morminte ca forme rituale, dar nu demonstra neapărat rolul lui în scopuri simbolice sau artistice.

În aceste condiții de ambiguitate, descoperirea unor recipiente pentru prepararea ocrului a reprezentat proba materială necesară și așteptată pentru a dovedi prepararea și folosirea ocrului de către omul de Neanderthal. Dimensiunile mici ale acestor recipiente ne fac să credem că foloseau pentru pictarea corporală sau facială a indivizilor respectivi. Avem în vedere și studiile recente asupra pigmenților de la Pech de l’Azé din Franța care au relevat folosirea lor pe substanțe moi, cum ar fi pielea umană sau animală (F. d’Errico et al., 2009). Ipoteza este cu atât mai plauzibilă, cu cât o serie de populații primitive actuale își protejează pielea prin vopsirea corpului cu ocru (R. F. Rifkin et al., 2015).

Recipientele pentru prepararea ocrului descoperite în peștera Cioarei au fost realizate prin retezarea părții superioare a stalagmitelor (fig. 6) și escavarea prin raclaj a stratelor concentrice, specifice structurii unor astfel de speleoteme, cu un instrument litic simplu, cum ar fi o așchie dintr-o rocă mai dură. Constituția petrografică și chimică oarecum diferită a stratelor care compun stalagmita a

facilitat desprinderea lor și crearea unei excavații suficient de profunde (fig. 7/1-6). Uneori, având în vederea petrografia asemănătoare, au fost create astfel de recipiente din crustele stalagmitice. Acestea sunt mai puțin spectaculoase, din punct de vedere estetic și probabil cu eficiență mult diminuată (fig. 7/7-8). Peștera Cioarei a livrat 6 recipiente din stalagmite și două din cruste stalagmitice. În cazul recipientelor obținute din stalagmite, dimensiunile lor sunt relativ apropiate, în sensul că patru au lungimea între 5,7-5,8 cm, iar celelalte două nu au lungimea sub 3,5 cm. Forma care le conferă atributele unei bune și facile utilizări demonstrează omogenitatea lor, cu atât mai mult că cât cinci dintre ele au fost recuperate din același strat – stratul E, datat între 51.900 + 5.300/- 3.200 B.P. (GrN 15.048) și 50.900 + 4.400/ - 2.800 B.P. (GrN 15.046), contemporan unei perioade de ameliorare climatică, cunoscută sub numele de perioada de încălzire Boroșteni (M. Cârciumaru, 1977; 1980).

Recipientele au păstrat ocrul de diferite nuanțe în proporție covârșitoare doar în interiorul cuvetelor. Este interesant că s-au observat pigmenți diverși în interiorul unei unice cuvete, ca urmare a preparării ocrului din surse naturale diverse (fig. 8).

Geoda

Printre obiectele non-utilitare introduse de omul de Neanderthal în așezările din peșteri, cele mai frecvente rămân ocrul și fosilele. Mineralele și rocile cu trăsături deosebite ca formă, culoare, structură etc. rămân destul de rare. În peștera Cioarei a fost identificată o astfel de rocă atribuită unei geode (M. Cârciumaru, E.-C. Nițu, M. Țuțuianu-Cârciumaru, 2012; M. Cârciumaru, E.-C. Nițu, O. Cîrstina, 2014; M. Cârciumaru, E.-C. Nițu, 2018; M. Cârciumaru et al., 2015). Ea a fost introdusă în peșteră de omul de Neanderthal ca un obiect curios, care se deosebea mult de rocile magmatice și metamorfice folosite pentru realizarea utilajelor litice (M. Cârciumaru, M.-H. Moncel, R. Cârciumaru, 2000; M. Cârciumaru et al., 2002).

Geoda din peștera Cioarei are aspect bizar, fiind de formă sferic-elipsoidală (fig. 9). Ea a fost descoperită în stratul H, la 275-285 cm adâncim, pentru care beneficiem de o datare C-14 de 47.900 + 1.800/ - 1.500 B.P. (GrN 15054). Stratul H s-a sedimentat într-un peisaj de stepă-tundră (M. Cârciumaru, 1977) și este contemporan cu cea mai intensă locuire a peșterii de către omul de Neanderthal.

În momentul descoperirii, geoda era acoperită cu un strat consistent de carbonat de calciu depus postdepozițional (fig, 9/1-2). Probabil că pe lângă formă, omul de Neanderthal a fost frapat de greutatea destul de mare, neobișnuită pentru o altă rocă de dimensiuni similare. Din cauza greutății surprinzător de mari, inițial am crezut că este un meteorit. Acesta a fost motivul pentru care am încercat să îndepărtăm stratul de carbonat de calciu cu o soluție slabă de acid clorhidric.

După îndepărtarea crustei de carbonat de calciu, geoda are diametrul maxim de 77,0 mm, minim de 61,2 mm și greutatea de 479 grame. Suprafața nu este uniformă și prezintă numeroase excavații circulare de 6-8 mm diametrul (fig. 9/3, 5-6), precum și șanțuri superficiale de diverse lungimi (fig. 9/4, 6), ca un rezultat al deshidratării. Evident că greutatea destul de mare, care l-a impresionat pe omul de Neanderthal când a observat-o pentru prima dată, este dată de densitatea ridicată a

geodei de 3,99525 g/cm³, în raport cu rocile care îi erau comune și din care își făurea utilajele: silexul și jaspul = 2,1-2,4 g/ cm³, cuarțul = 2,65 g/ cm³, granitul = 2,7 g/ cm³, bazaltul = 3,0 g/ cm³, gnaisul = 2,8 g/ cm³, calcarul compact = 2,7 g/ cm³. Nu este exclus ca densitatea mai mare a geodei să fie determinată de existența în compoziția ei a unor formațiuni metalifere.

Pentru că determinarea rocii ne-a creat reale dificultăți, am apelat la studiul piesei cu ajutorul unui tomograf ”General Electric HiSpeed Dual”, care permite reconstrucții 3D, iar acestea sunt prelucrate digital (fig. 10). În acest fel am putut stabili că este o formațiune petrografică cu morfologie sferică spre elipsoidal cu aspect concreționar de tip geodă, care se definește prin creșterea succesivă concentrică și existența unui gol intern care nu este exclus să conțină diverse forme de cristale. Aspectul general al suprafeței geodei, precum și duritatea mare, sunt mărturii ale provenienței ei dintr-o stare amorfă, posibil un opal. Geode de acest fel sunt specifice mai ales zonelor hidrotermale din apropierea ariilor vulcanice și mai rar în regiunile metamorfice. Această înseamnă că originea geodei exclude cu desăvârșire formarea ei în calcarele Barremian-Aptiene, în care este săpată peștera Cioarei. De asemenea, sunt excluse alte fenomene naturale care ar fi putut determina transportul ei în depozitul sedimentar al peșterii. În schimb, asupra activităților vulcanice la scară geologică stau mărturie ivirile de magmatite paleozoice de tipul granitelor și granodioritelor traversate de afluenții Bistricioarei, care curge prin imediata apropiere a peșterii. În consecință, este foarte plauzibilă ipoteza conform căreia geoda putea să fie colectată de omul de Neanderthal chiar din prundișurile Bistricioarei sau Bistriței, din imediata apropiere. Ea nu putea ajunge în peșteră decât prin intermediul omului de Neanderthal, care a văzut în ea un obiect bizar, căruia i-a dat conotații simbolice. Este interesant că a tratat-o ca obiect simbolic și nu a folosit-o ca percutor, cu toate că forma sa o recomanda pentru așa ceva (M. Cârciumaru, E.-C. Nițu, 2018).

Valoarea ei simbolică, pe care i-o conferă chiar starea naturală, a fost amplificată, prin faptul că omul de Neanderthal a vopsit-o cu ocru roșu de diverse nuanțe. Uneori urmele de ocru sunt acoperite cu un fel de rășină sau bitum de culoare neagră (fig. 11).

Discuții

A. Leroi-Gourhan (1975) sugera să nu se exagereze în interpretarea artei paleolitice ca mărturie neapărat a unei gândiri religioase, pentru că, în cazul omului de Neanderthal, nu poate fi vorba decât de activități simbolice care pot constiui doar perspectiva de a vorbi apoi de mituri sau ritualuri. Simbolurile sunt în esență forme materiale al căror sens cultural subiectiv scapă adesea în cazul interpretărilor celor care aparțin altor culturi (R. White, 2006).

Este necesară definirea criteriilor care stau la baza noțiunii de simbolism la omul de Neanderthal, diferențierea mărturiilor materiale de cele cu valoare spirituală în gândirea acestuia. Astfel, într-o accepțiune spirituală, s-a considerat că aparțin simbolismului obiectele insolite care se separă de uneltele specifice comunităților musteriene, cum ar fi ocrul, fosilele, mineralele, rocile cu forme,

compoziți, culori deosebite etc. care nu au vreo legătură cu constituția naturală a peșterilor locuite de omul de Neanderthal (M. Cârciumaru, E.-C. Nițu, 2018). Ele, în mod logic, nu puteau să ajungă în peșteră decât aduse de cei care o locuiau în perioada respectivă. Descoperirile din ultima vreme a mai multor elemente care au fost interpretate ca aptitudini simbolice, au făcut să se vorbească intens despre capacitățile cognitive ale omului de Neanderthal (F. d'Errico, 2003; F. d'Errico et al., 2003; F. d'Errico, M. Soressi, 2002; J. Zilhão et al., 2010; R. Bednarik, 2003). M. Otte (1996) afirma că omul de Neanderthal aducea în peșteri obiecte neobișnuite, iar simpla lor alegere și transportul în așezări sunt argumente suficiente pentru a demonstra caracterul lor simbolic.

Înseamnă că prezența semnificativă a eșantioanelor de ocru în nivelurile cu cultură materială atribuite Musterianului au fost utilizate în diverse scopuri, inclusiv din punct de vedere simbolic, de către omul de Neanderthal. Utilizarea ocrului în scopuri simbolice este susținută de descoperirea recipientelor din piatră destinate preparării și utilizări acestuia. Dimensiunile reduse ale acestor recipiente ne îndeamnă să credem că ele foloseau mai ales pentru vopsirea facială și corporală, deci în scopuri cu certe conotații simbolice.

Descoperirea geodei din peștera Cioarei în perioada cea mai intens locuită de omul de Neanderthal nu este fără precedent, pentru că astfel de obiecte bizare au fost descoperite de F. Bordes cu mai mulți ani în urmă în peștera Combe Grenal din Franța, unde sunt menționate fosile de diverse specii, alături de mostre de ocru (P.-Y. Demars, 1992). La rândul său, A. Leroi-Gourhan (1964 a, b) identifică la Arcy-sur-Cure (Franța) mulajul unui gasteropod fosil, un polipier sferic și un agregat de pirită, iar V. Lhomme și S. Freneix (1993) menționează în Musterianul din peștera Chez-Pourré-Chez-Comte (Franța) o fosilă din specia *Glyptoactis* sp., pe care omul de Neanderthal a recuperat-o de la o distanță de câteva sute de kilometri. În peștera Pech de l'Azé (Franța) s-a identificat un brachiopod (*Terebratulides*) care nu putea fi adus decât de la cel puțin 30 km distanță, iar din peștera Tata (Ungaria) se cunoaște un numulit gravat în cruce, din specia *Nummulites perfortus* (L. Vertes, 1964).

Din descoperirile cunoscute până acum, se pare că ocrul și fosilele sunt printre obiectele non-utilitare introduse cel mai frecvent în peșteri de omul de Neanderthal. Mineralele și rocile, cu evidente conotații simbolice, neutilizate de obicei pentru crearea de utilaje litice, sunt mult mai rare. De aceea, cu atât mai mult, descoperirea geodei în stratele musteriene din peștera Cioarei este foarte importantă. Ea face parte acum dintre obiectele curioase, cu atât mai mult cu cât valoarea sa estetică și simbolică a fost sporită prin vopsirea ei cu ocru și probabil rășină sau bitum de către omul de Neanderthal. Existența ocrului pe geodă dovedește odată în plus utilizarea acesteia în scopuri simbolice.

Despre cultul craniului ursului de peșteră trebuie să spunem că s-a vorbit prima dată în lucrările lui E. Bächler (1940) privind peștera Drachenloch din Alpii elvețieni, situată la înălțimi apreciabile de peste 2.440 m altitudine. O recunoaștere a cultului craniului ursului de peșteră se produce odată cu publicațiile lui J. Maringer (1958; 1960) asupra peșterii Wildenmannlisloch, tot din Alpii elvețieni.

Cel care a contestat vehement cultul craniului ursului de peșteră a fost A. Leroi-Gourhan (1965), care, pentru a fi mai credibil, a adus argumentele oferite de biologul F. E. Kobi (1951 a, b; 1953) în privința comportamentului ursului în situațiile în care acesta își găsește adăpost în peșteri. Surprinzător este că A. Leroi-Gourhan a scris mult despre cultul ursului la populațiile Ainu (A. et A. Leroi-Gourhan, 1989).

O descoperire cu adevărat surprinzătoare, care reactivează ideea cultului ursului de peșteră a fost făcută chiar în România, în peștera Rece din Munții Bihor, în care au fost găsite patru cranii de urs tânăr dispuse în formă de cruce, cu osul occipital orientat spre interior (fig. 4/2) (C. Lascu, 1999; C. Lascu et al., 1996). Craniile au fost descoperite într-o sală greu accesibilă, fiind prinse într-o crustă de calcit. În sala respectivă se găseau resturi osteologice în exclusivitate de *Ursus spelaeus* și nicio urmă de activitate umană. Autorii vorbesc de existența unei lamele din dinte de mamut într-o nișă, care, din păcate, s-a pierdut (C. Lascu et al., 1996). Există și două datări: una C-14 efectuată pe un maxilar aflat în imediata apropiere a celor patru cranii dispuse în cruce, de circa 40.000 de ani și o alta U/Th efectuată pe crusta în care sunt prinse craniile de 75.000-85.000 ani. După cum se vede, ambele vârste sunt compatibile cu existența omului de Neanderthal. I Wunn (2001) consideră că cele patru cranii au ajuns în această poziție prin procese naturale care constau în deplasarea sedimentului umed care a antrenat oasele. În astfel de procese naturale, oasele sunt depuse în jurul unor obstacole, cum ar fi micile blocuri de calcar. Numai că în preajma celor patru cranii există doar o singură piatră în apropierea unui singur craniu, încât ipoteza emisă este greu de acceptat (M. Cârciumaru, E.-C. Nițu, 2018).

În aceste condiții, considerăm că, în măsura în care se va încerca reevaluarea autenticității cultului craniului ursului de peșteră, trebuie să se ia în discuție descoperirile din peștera Cioarei de la Boroșteni și din peștera Rece din Munții Bihor.

Concluzii

Peștera Cioarei de la Boroșteni este singura peșteră care a fost săpată integral, iar de-a lungul cercetărilor a beneficiat de cele mai numeroase studii interdisciplinare complexe. Rigurozitatea cu care s-au efectuat săpăturile a avut ca rezultat, printre altele, descoperirea singurelor mărturii privind simbolismul omului de Neanderthal din România. Ele vin să întregească imaginea asupra complexității omului de Neanderthal, cu aspecte originale, cum sunt recipientele de ocru, a căror existență rezolvă multe ipoteze privind utilizarea ocrului, iar descoperirea unei geode, introduse de acesta în peșteră, cu încărcătura simbolică respectivă este o noutate în cercetarea în acest domeniu.

Mulțumiri

Mulțumirile noastre se îndreaptă către toate generațiile de copii și adolescenți din satul Boroșteni care, în condiții grele, specifice cercetărilor arheologice din peșteri, au participat la săpăturile arheologice, cu toate riscurile posibile. Cele mai sincere

gânduri de recunoștință pentru toți locuitorii satului, care ne-au adoptat, ne-au respectat munca și strădaniile și ne-au găzduit, precum familiile Vânătoru, Pilea, Secotă, Rădulescu. Nu putem uita sprijinul foarte important oferit de profesorul de istorie dr. Nicolae Mischie care, în calitate de Președinte al Consiliului Județean Gorj, ne-a oferit condiții excelente pentru studenții care au participat la săpăturile arheologice din peștera Cioarei în cadrul Șantierului Școală al Universității Valahia Târgoviște. Nu putem uita excelenta colaborare cu Muzeul de Istorie din Tg. Jiu de-a lungul tuturor campaniilor de săpături arheologice.

BIBLIOGRAFIE

Bächler E., 1940, *Das alpine Paläolithikum der Schweiz im Wildkirchli, Drachenloch und Wildenmannlisloch. Die ältesten menschlichen Niederlassungen aus der Altsteinzeit des Schweizerlandes.* 2 Bände, Monographien zur Ur- und Frühgeschichte der Schweiz, Basel, 263 p.

Bednarik R.G., 2003, *The earliest evidence of palaeoart*, Rock Art Res., 20, 2, p. 89-135.

Bordes F., 1952, *Sur l'usage probable de la peinture corporelle dans certains tribus moustériennes,* Bull. Soc. Préhist. Française, Tome 49, p. 169-171.

Capitan L., Peyrony D., 1912, *Stations préhistorique de La Ferrassie, commune Savignac-de-Bugue (Dordogne),* Revue Anthropologique, p. 76-99.

Cârciumaru M., 1977, *Interglaciarul Boroşteni (Eem=Riss-Würm=Mikulino) şi unele consideraţii goecronologice privind începuturile musterianului în România pe baza rezultatelor palinologice din peştera Cioarei-Boroşteni (jud. Gorj),* Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, 28, 1, p. 19-36.

Cârciumaru M., 1980, ***Mediul geografic în Pleistocenul superior şi culturile paleolitice din România,*** *Editura Academiei Române*, Bucureşti, 1980, 268 p., 85 fig., 22 tab.

Cârciumaru M., 1999, ***Le Paléolithique en Roumanie***, *Editions Jérôme Millon*, Grenoble, 260 p., 100 fig., 19 tab.

Cârciumaru M., Moncel M.-H., Cârciumaru R., 2000, *Le Paléolithique moyen de la grotte Cioarei-Boroşteni (commune de Peştişani, dép. de Gorj, Roumanie), L'Anthropologie,* 104 (2000), p. 185-237.

Cârciumaru M., 2000, ***Peștera Cioarei Boroșteni. Paleomediul, Cronologia și Activitățile umane în Paleolitic,*** Editura Macarie, Târgoviște,226 p.

Cârciumaru M., Moncel M.-H., Anghelinu M., Cârciumaru R., 2002, *The Cioarei-Borosteni Cave (Carpathian Mountains, Romania): Middle Paleolithic finds and technological analysis of the lithic assemblages, Antiquity,* vol. 76, no. 293, p. 681-690;

Cârciumaru M., Anghelinu M., Niță E.-C., Cosac M., Murătoreanu G., 2007, ***Geo-arhéologie du Paléolithique moyen, Paléolithique supérieur, Epipaléolithique et Mésolithique en Roumanie,*** Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 187 p., 48 fig.

Cârciumaru M., Țuțuianu-Cârciumaru M., 2009, *L'ocre et les récipients pour ocre de la grotte Cioarei, village Boroşteni, commune Peştişani,* dép. De Gorj, Roumanie, Annales d'Université „Valahia" Targovişte, Section d'Archéologie et d'Histoire, Tome XI, Nr. 1, p. 7-19.

Cârciumaru M., Niță E.-C., Țuțuianu-Cârciumaru M., 2012, *Témoignages symboliques au Moustérien,* in J. Clottes, ***L'art Pléistocèn dans le Monde,*** Actes du Congrès IFRAO, Tarascon-sur-Ariège, septembre 2010, Symposium "*Signes, Symboles, Mythes et Ideologie…,* France, p. 240-241/CD p. 1627-1641.

Cârciumaru M., Nițu E.-C., Cîrstina O., 2014, *A geode painted with ochre by the Neanderthal man,* C. R. Palevol, 14, p. 31–41.

Cârciumaru M., Nițu E.-C., Nicolae A., Lupu F. I., Dincă R., 2015, *Contributions to understanding the Neanderthals symbolism. Examples from the Middle Paleolithic in Romania,* Annales d'Université Valahia Targoviste, Section d'Archéologie et d'Histoire, T. XVII, Nr. 2, p. 7-31.

Cârciumaru M., Nițu E.-C., 2018, ***Symbolic behavior and art on the territory of Romania from the Middle Palaeolithic to the Mesolithic (55,000-7,500 B.P.). Comportamentul symbolic și arta pe teritoriul României din Paleoliticul mijlociu până în Mezolitic (55.000-7.500 B.P.)***, Editura Cetatea de Scaun Târgoviște, 415 p., 104 fig.

Chase G. P., Dibble H. L., 1987, *Middle Paleolithic Symbolism: A Review of Current Evidence and Interpretations,* Journal Anthropol. Archaeol., 6, p. 263-279.

Courand C., 1983, *Pour une étude méthodologique des colorants préhistoriques,* Bulletin de la Société Préhistoire française, Tome 80, nr. 4, p. 104-110.

Daicoviciu C., Ferenczi S., Bodor A., Nicolăescu-Plopșor C. S., Gostar N., Radu D., Detiu M., Duka P., 1953, *Șantierul Grădiștea Muncelului,* Studii și cercetări de istorie veche, IV, 1-2, p. 153-219.

Demars P. Y., 1992, *Les colorants dans le Moustérien du Périgord. L'apport des fouilles de F. Bordes,* Préhistoire Ariégeoise, T. XLVII, p. 185-194.

D'Errico F., 2003, *Néandertaliens et hommes anatomiquement modernes: des trajectoires paralleles vers la modernité culturelle,* Diplôme d'Habilitation Diriger des Recherches, Ecole Doctorale des Sciences du Vivant, Géosciences, Sciences de l'Environnement de l'Université Bordeaux 1, 183 p.

D'Errico F., Soressi M., 2002, *Systematic use of pigment by Pech-de-l'Azé Neandertals:*
Implication for the origin of behavioral modernity, Paleoanthropology Society Meeting, 19-20 March, Denver, Journal of Human Evolution, 42, 3, A-13.

D'Errico F., Henshilwood C., Lawson, G., Vanhaeren, M., Tillier, A.-M., Soressi, M.,
Bresson, J., Maureille, B., Nowell, A., Lakarra, J., Backwell, L., Julien, M., 2003, *Archaeological Evidence for the Emergence of Language, Symbolism, and Music-An Alternative Multidisciplinary Perspective,* Journal World Prehistory, 17, 1, p. 1-70.

D'Errico F., Vanhaeren M., Henshilwood C., Lawson G., Maureille B., Gambier D., Tillier A., Soressi M., Van Niekerk K., 2009, *From the origin of language to the diversification of languages: What can archaeology and palaeoanthropology say?,* in D'Errico F., Hombert J.-M. (Eds.), *Becoming Eloquent: Advances in the emergence of language, human cognition, and modern cultures,* John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, p. 13-68.

Gheorghiu A., Nicolăescu-Plpoșor C. S., Haas N., Comșa E., Preda C. Bombiță G., Enea G., Gheorghiu F., Iofcea S., Nicolăescu-Plopșor D., Neagoe A.,

Silveanu R., Surdu I, 1954, *Raport preliminar asupra cercetărilor de paleontologie umană de la Baia de Fier (reg..Craiova) din 1951,* Problemede Antropologie, I, p. 73-86.

Koby E.-F., 1951 a, *Grottes autrichiennes avec culte de l'ours,* Bulletin de la Société préhistorique française, 48, p. 8-9.

Koby E.-F., 1951 b, *L'ours des cavernes et les Paléolithiques,* L'Anthropologie, 55, p. 304-308.

Koby E.-F., 1953, *Les Paléolithiques ont-ils chassé l'ours des cavernes ?,* Actes de la Société jurassienne d'émulation, 57, p. 157-204.

Lascu C., 1999, *The prehistoric cave-bear cultic site Could cave, Transylvania, Romania,* Annales de l'Université Valahia Târgovişte, Section d'Archéologie et d'Histoire, I, p. 127-131.

Lascu C., 2001, *Peșteri de dincolo de timp,* Editor Grupul de Explorări Subacvatice și Speologice, București, Director de Proiect Cristian Pașca, 175 p.

Lascu C., Baciu F., Gligan M., Sârbu Ș., 1996, *A Mousterian Cave Bear worship site in Transylvania, Romania.* Journal of Prehistoric Religion, Iensered, p. 17-30.

Leroi-Gourhan A., 1964 a, *Les religions de la préhistoire,* Presses Universitaires de France, Paris, 156 p.

Leroi-Gourhan, A., 1964 b. *Le geste et la parole, II, La mémoire et les rythmes,* Édition Albin Michel, Paris, 285 p.

Leroi-Gourhan A., 1965, *Préhistoire de l'art occidental,* Éditions d'Art Lucien Mazenod, 1965, Paris, 482 p., 804 fig.

Leroi-Gourhan A., 1975, *Iconographie et interpretation,* in E. Anati (ouvrage publié sous la direction de), *Les Religions de la Préhistoire,* Symposium International sur les Réligions de la Préhistoire, Valcamonica 18-23 septembre 1972, p. 49-55.

Leroi-Gourhan A. et A., 1989, ***Un voyage chez les Aïnous. Hokkaïdo-1938,*** Albin Michel, Paris, 156 p.

Lhomme V., Freneix S., 1993, *Un coquillqage de bivalve du Maastrichtien-Paléocene*
Glyptoactis (Baluchicardia) sp. dans la couche inférieure du gissement Moustérien de "Chez-Pourré-Chez-Comte" (Correze), Bulletin de la Société Préhistorique Française, Vol. 90, nr. 4, p. 303 –306.

Maringer J., 1958, *L'homme préhistorique et ses dieux,* Édition Arthaud, Paris, 302 p.

Maringer J., 1960, *Le religioni dell'Eta della pietra in Europa,* SEI Societŕ Editrice Internazionale, Torino, 266 p.

Martin H., 1923, *Recherches sur l'évolution du Moustérien dans le gisement La Quina (Charente),* Vol. II – *Industrie lithique,* Angouléme, 147 p.

Nicolăescu-Plpoșor C. S, 1956, *Rezultatele principale ale cercetărilor paleolitice în ultimii patru ani în R.P.R.,* Studii și Cercetări de Istorie Veche, T. VII, nr. 1-2, p. 7-19.

Nicolăescu-Plpoșor C. S, 1957, *Le paléolithique dans la R. P. Roumaine à la lumière des dernières recherches,* Dacia, N.S., I, p. 41-60.

Nicolăescu-Plpoșor C. S, Mateescu C. N., 1955, *Şantierul arheologic Cerna-Olt,* Studii și Cercetări de Istorie Veche, VI, 3-4, p. 391-409.

Otte M., 1996, *Le Paléolithique inférieur et moyen en Europe,* Armand Colin, Paris, 297 p.

Rifkin R. F., Dayet L., Queffelec A, Summers B., Lategan M., d'Errico F., 2015, *Evaluating the Photoprotective Effects of Ochre on Human Skin by In Vivo SPF Assessment: Implications for Human Evolution, Adaptation and Dispersal,* PLoS ONE 10(9), e0136090.

Vértes L., 1964, *Tata: eine mittelpaläolithische Travertin Siedlung in Ungarn*, Archaeologia Hungarica, XLIII, Akademia Kiado, Budapest, 284 p.

White R., 2006, *Un Big-Bang socioculturel,* in *La naissance de l'art,* La Recherche, Tallandier, p. 23-36.

Wunn I., 2001, *Cave bear worship in the Palaeolithic*, Cadernos Lab. Xeoloxico de Laxe, Coruna, vol. 26, p. 457-463.

Zilhăoa J., Angelucci D. E., Badal-García E., d'Errico F., Daniel F., Dayet L., Douka K., Higham T. F. G., Martínez-Sánchez M. J., Montes-Bernárdez R., Murcia-Mascarós S., Pérez-Sirvent C., Roldán-García C., Vanhaeren M., Villaverde V., Wood R, Zapata J., 2010, *Symbolic use of marine shells and mineral pigments by Iberian Neandertals,* Proc. Natl. Acad. Sci., 107, 3, p. 1023-1028.

Fig. 1 – Așezarea geografică a peșterii Cioarei. 1- Bordura sudică și abruptul Munţilor Vâlcan; 2- valea Bistricioarei închisă spre nord de Piatra Boroşteni; 3- Pintenul de calcar Cioara în care a fost săpată peştera; 4-panorama din fața peșterii asupra depresiunii subcarpatice.

Fig. 2 – Peștera Cioarei. 1-intrarea peșterii înainte de reînceperea săpăturilor în anul 1979; 2-prima secțiune (S-II) săpată în 1979, în apropierea intrării în peșteră; 3-profil stratigrafic din peștera Cioarei.

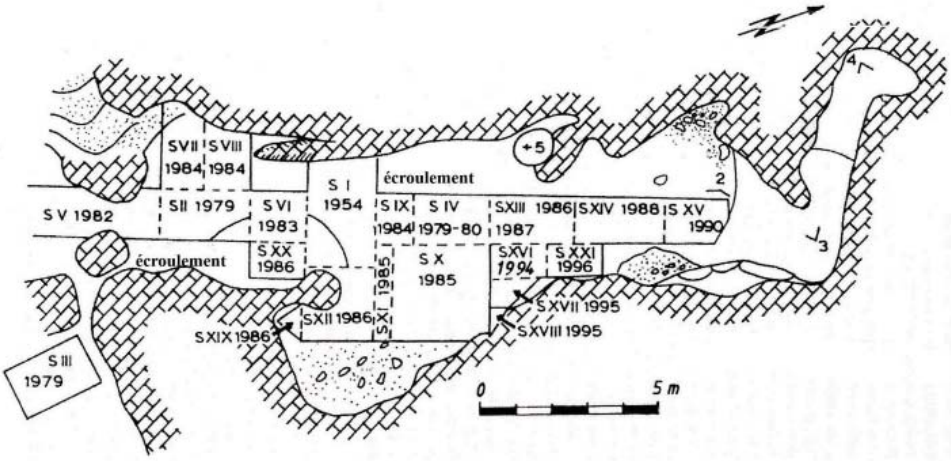

Fig. 3 - Planul peşterii cu amplasarea secţiunilor efectuate (după M. Cârciumaru, 2000).

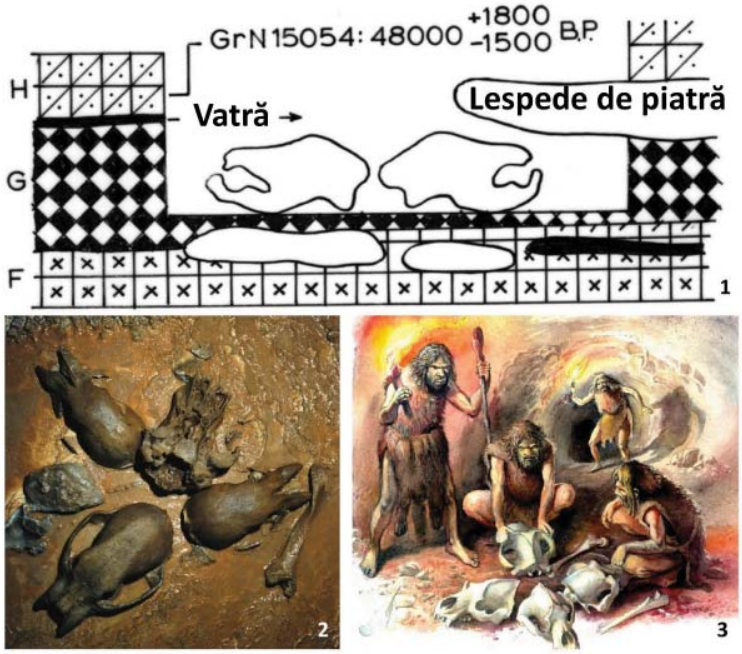

Fig. 4 – Cultul craniului ursului de peșteră. 1-cele două cranii așezate spate în spate din peștera Cioarei; 2-cranii de urs așezate în cruce din peștera Rece; 3-încercare de reconstituire a modului de aranjare a craniilor din peștera Rece (a-după M. Cârciumaru, 2000; b-după C. Lascu, 1999; 2001; C. Lascu, F. Baciu, M. Gligan, Ș. Sârbu, 1996).

Fig. 5 – Eșantioane de ocru și surse de materie primă pentru prepararea ocrului descoperite în peștera Cioarei. 1-gresie bogată în mineralizații de oxizi de fier, introdusă în peșteră de omul de Neanderthal pentru prepararea ocrului; 2-3 eșantioane de ocru de diverse nuanțe.

Fig. 6 – Stalagmite cu receptaculul retezat descoperite în stratele cu recipientele pentru procurarea ocrului.

Fig. 7 – Recipientele pentru prelucrarea ocrului.

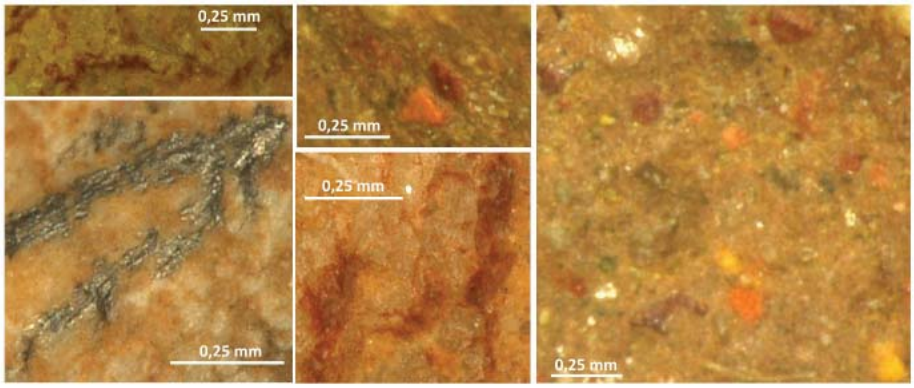

Fig. 8 – Ocrul din recipientele din stalagmite și cruste stalagmitice din peștera Cioarei (imagini obținute cu microscopul cu fibră optică Keince VHX 600).

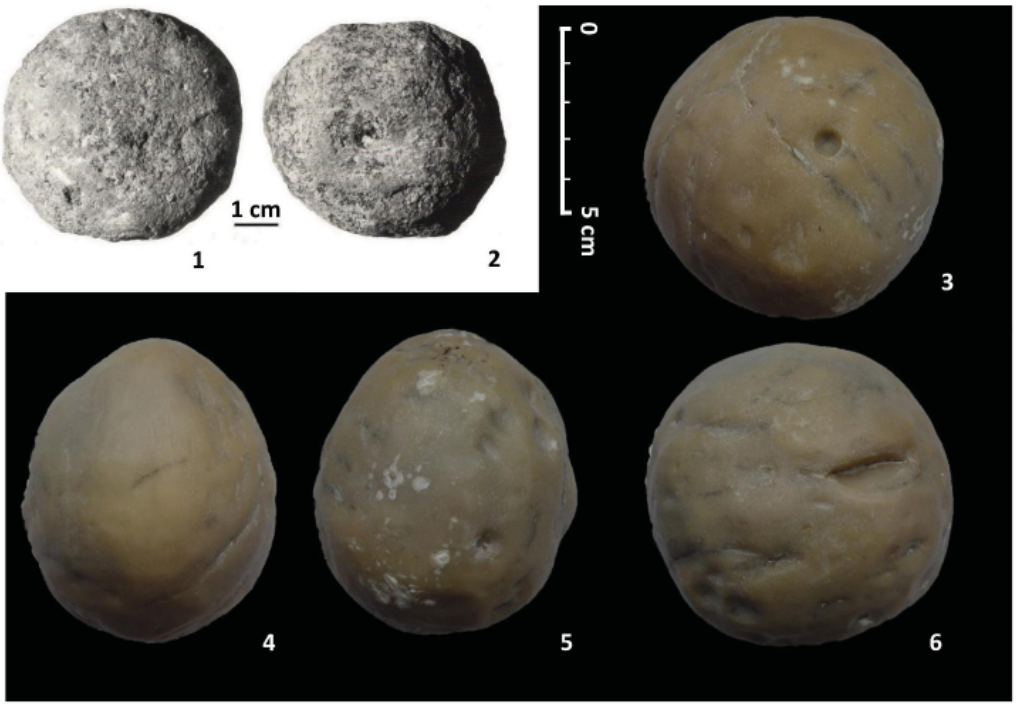

Fig. 9 – Geoda descoperită în nivelul musterian din peșeta Cioarei. 1-2 imagini cu geoda acoperită cu carbonat de calciu; 3-6 diverse poziții ale geodei curățită de carbonatul de calciu (după M. Cârciumaru, E.-C. Nițu, O. Cîrstina, 2014).

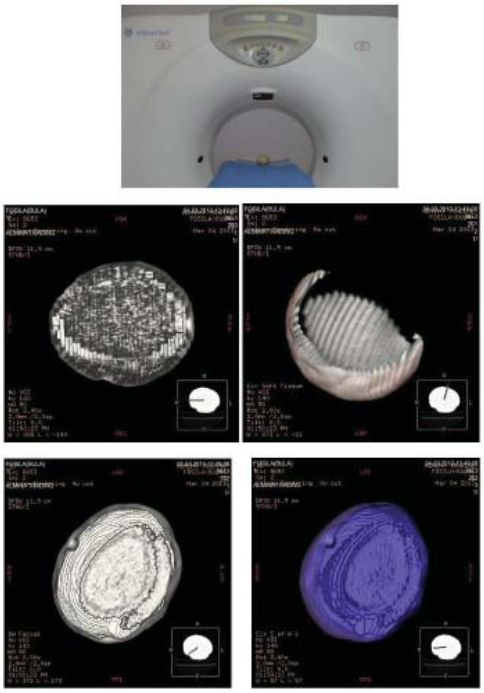

Fig. 10 - Imagini obținute asupra structurii interne a geodei la tomograful ”General Electric HiSpeed Dual” (după M. Cârciumaru, E.-C. Nițu, O. Cîrstina, 2014)

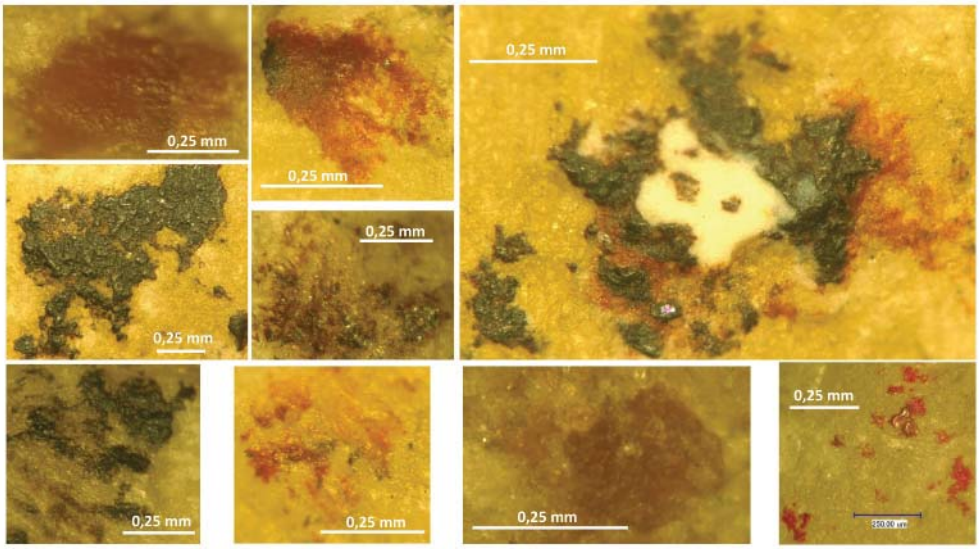

Fig. 11 – Ocrul și rășină sau bitum de pe geodă (imagini obținute cu microscopul cu fibră optică Keince VHX 600).